

Robert Poczobut

Wprowadzenie

Analiza i Egzystencja 11, 7-10

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WPROWADZENIE

1. Ontologia umysłu (OU) jest szczegółowym działem ontologii zajmującym się badaniem natury (struktury kategorialnej, architektury), funkcji oraz sposobu istnienia umysłu i jego wielorakich przejawów. Do obszaru problemowego OU należą takie zagadnienia, jak: (1) wskaźniki, za pomocą których wyznaczamy klasę posiadaczy umysłu, (2) jedność umysłu i różnorodności jego przejawów, (3) relacje umysł–mózg, umysł–ciało, umysł–środowisko i umysł–język, (4) informacyjne i obliczeniowe aspekty procesów umysłowo-poznawczych, (5) umysł a przedmioty abstrakcyjne (umysł a matematyka), (6) struktura kategorialna i modułarna architektura umysłu, (7) geneza umysłu, (8) rodzaje umysłów, (9) umysł i jego czysto intencjonalne wytwory, (10) rodzaje i sposób istnienia świadomości, (11) struktura intencjonalności, (12) natura, rodzaje i sposób istnienia treści reprezentacji umysłowych, (13) aksjologiczny i osobowy wymiar umysłu (umysł a wartości), (14) przyczynowość umysłowa i rola umysłu w wyjaśnianiu zachowań intencjonalnych, (15) natura działania, (16) natura i sposób istnienia jaźni, (17) tożsamość osobowa, (18) relacje międzypoziomowe: redukcja, emergencja, superweniencja, fizyczna realizacja, ucieleśnienie¹.

Specyfika i zakres zagadnień OU, stopień ich komplikacji, a także liczne powiązania z wieloma dyscyplinami nauki i filozofii powodują, że uprawianie OU nie jest zadaniem łatwym. W przeszłości problemy OU podejmowano niemal wyłącznie na gruncie ontologii (metafizyki) ogólnej, epistemologii, antropologii lub filozofii języka. Dopiero niedawno zaczęły ukazywać się artykuły, książki i antologie spod znaku *ontology of mind*

¹ Krótki przegląd zagadnień OU (w kontekście filozofii analitycznej) zawiera: M. Miłkowski, R. Poczobut, *Główne zagadnienia analitycznej metafizyki umysłu*, [w:] M. Miłkowski, R. Poczobut (red.), *Analityczna metafizyka umysłu. Najnowsze kontrowersje*, Warszawa: IFiS PAN 2008, s. 22–38. Jego zmienioną i znacznie rozszerzoną wersję zawiera: R. Poczobut, *Metafizyka umysłu. Główne problemy i stanowiska*, [w:] S. Kołodziejczyk (red.), *Przewodnik po metafizyce* (w druku).

czy *metaphysics of consciousness*, w których w sposób systematyczny analizuje się wymienione wyżej kwestie. Dzięki zaangażowaniu filozofów pracujących w ramach różnych szkół i kierunków filozoficznych² stało się możliwe wyodrębnienie korpusu zagadnień tworzących twardy rdzeń problematyki OU. Chociaż każde z nich jest przedmiotem nieustających kontrowersji, istnieją obecnie dobre racje, by uznać OU za pełnoprawną dyscyplinę filozoficzną wyróżnioną za pomocą specyficznego przedmiotu badań oraz klasy charakterystycznych kategorii pojęciowych, problemów, stanowisk, koncepcji i teorii.

2. Niezależnie od tego, czy filozof zajmuje się świadomością, intencjonalnością, jaźnią, tożsamością osobową, treścią umysłową, pamięcią, poznaniem *alter ego*, czy działaniem – każde z tych zagadnień ma aspekt ontologiczny, który można ująć, stawiając pytanie o naturę, warunki możliwości i sposób istnienia – świadomości, intencjonalności, jaźni, treści umysłowej *etc.* Nie da się uprawiać filozofii umysłu w sposób wszechstronny i pogłębiony, pomijając zagadnienia ontologiczne, ponieważ stanowią one integralny składnik każdego autentycznego problemu filozoficznego, jaki pojawia się w kontekście badań nad umysłem³.

OU pozostaje w bliskich związkach z antropologią, filozofią umysłu, filozofią języka, aksjologią oraz szczegółowymi działaniami filozofii nauki, takimi jak: filozofia psychologii, filozofia kognitywistyki, filozofia teorii

² Szczególny wkład w rozwój OU mają prace filozofów analitycznych i fenomenologów, konfrontowane z wynikami *stricte* naukowych badań nad umysłem (prowadzonych w ramach multidyscyplinarnej kognitywistyki), do których chętnie nawiązują filozofowie o orientacji naturalistycznej. Jest kwestią do dyskusji, czy w ogóle jest możliwa budowa poznawczo-satysfakcjonującej OU bez jakichkolwiek odwołań do wyników badań naukowych. Warto zauważyć, że klasycy filozofii (Platon, Arystoteles, Kartezjusz, Leibniz, Locke, Hume czy Kant) formułowali swoje poglądy na temat umysłu w kontekście całokształtu dostępnej im wiedzy (naukowej i filozoficznej).

³ Dobrą ilustracją tego faktu jest wydany w roku 2009 monumentalny (liczący przeszło 800 stron) *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind* (pod red. B. McLaughlina, A. Beckermanna i S. Waltera). Spośród 45 artykułów wchodzących w jego skład przeszło 30 ma zdecydowanie ontologiczny charakter. Redaktorzy uporządkowali teksty dokonując ich podziału na 6 części: (1) Miejsce umysłu w przyrodzie (s. 29–222), (2) Natura świadomości i jej miejsce w przyrodzie (s. 223–338), (3) Intencjonalność i teorie treści umysłowej (s. 339–540), (4) Jaźń, jedność świadomości i tożsamość osobowa (s. 541–594), (5) Rodzaje zdolności umysłowych (s. 595–712), (6) Problemy epistemologiczne (s. 713–798). Bez wątpienia *Oxfordzki przewodnik po filozofii umysłu* jest jednocześnie jednym z najlepszych wprowadzeń do problematyki OU.

ewolucji, filozofia neuronauk, filozofia medycyny, filozofia sztucznej inteligencji i inżynierii kognitywnej, filozofia informacji oraz filozofia logiki i matematyki. Powodem silnego związku OU z nauką – *via* szczegółowe filozofie nauki przyporządkowane poszczególnym dyscyplinom – jest niewątpliwa doniosłość wielu teorii i dyscyplin naukowych dla zrozumienia i rozwiązania klasycznych problemów OU. Korzystając wyłącznie z metod czysto analitycznych (lingwistycznych, formalnych, fenomenologicznych czy transcendentálních), filozof skazany jest na porażkę w swoich poszukiwaniach odpowiedzi na większość kluczowych pytań OU, co nierzadko prowadzi do agnostycyzmu, misterianizmu lub przekonania o nierozstrzygalności problemów OU.

Nie można udzielić rzetelnej odpowiedzi na pytanie: Na czym polega relacja między umysłem a mózgiem? – nie uwzględniając bogatej wiedzy z zakresu neurobiologii i neuropsychologii. Trudno uzyskać jasny pogląd na temat: Jakie rodzaje umysłów występują w przyrodzie? – nie uwzględniając danych psychologii porównawczej, ewolucyjnej i rozwojowej. Niepodobna zmierzyć się ze sporem o miejsce umysłu (świadomości) w świecie fizycznym, nie rozumiejąc, na czym polega rola procesów fizycznych, chemicznych, neurobiologicznych i obliczeniowych w realizacji podstawowych funkcji umysłowo-poznawczych. Przy czym z tego, że problemy stawiane i rozwiązywane przez filozofów nie mają prostych rozwiązań na gruncie filozofii nie wynika, że są to problemy nierozstrzygalne lub przekraczające możliwości poznawcze człowieka. Trudności, jakie napotyka ontolog umysłu w swoich badaniach są – w tym wypadku – wskaźnikiem interdyscyplinarnego charakteru wchodzących w grę problemów, które siłą rzeczy wymagają zintegrowanego podejścia badawczego w ramach nauki i filozofii.

Rozpoznanie granic metod czysto filozoficznych z jednej strony, zaś niewystarczalności badań *stricto* naukowych z drugiej, wskazuje na potrzebę uprawiania OU w kontekście nauki. Jednak i w tym wypadku powstają ważne problemy: Jaką cenę musimy zapłacić za próbę budowy syntezy naukowego i filozoficznego modelu umysłu? Czy taka synteza jest w ogóle możliwa, a jeśli tak, czy jest pożądana i osiągalna? Czy naukowe i filozoficzne modele umysłu wykluczają się, mają charakter komplementarny, czy też są od siebie logicznie niezależne? Czy są to ujęcia pozostające w nieprzezwyciężalnym konflikcie, czy też możliwe jest wypracowanie takiego modelu umysłu, który w sposób spójny łączyłby postulaty rzetelnych analiz filozoficznych z wynikami badań empirycznych? Powyższe pytania są ważne, ponieważ

dotyczą metodologicznych i filozoficznych założeń leżących u podstaw samej koncepcji OU.

3. W prezentowanym zbiorze zamieszczono teksty wpływowych polskich autorów poświęcone wybranym problemom OU – ujmowanym z perspektywy filozofii transcendentalnej, fenomenologii realistycznej, filozofii analitycznej i naturalizmu. Wśród autorów spotykamy zwolenników szerokiego spektrum stanowisk na temat miejsca umysłu w przyrodzie – od dualizmu interakcyjnego, przez dualizm własności, teorię podwójnego aspektu, teorię emergencji i nieredukcyjny fizykalizm, po stanowiska reprezentatywne dla współczesnego fizykalizmu obliczeniowego i teorii identityczności psychofizycznej.

Dzięki tej różnorodności problemowej i koncepcyjnej Czytelnik otrzymuje szczegółowe analizy ważniejszych zagadnień ontologii umysłu oraz przegląd rozmaitych podejść do problematyki OU. Wbrew obiegowym opiniom, różnorodne perspektywy teoretyczne, zakładające lub implikujące odmienne stanowiska na temat statusu ontycznego umysłu, nie są całkowicie izolowanymi, nieprzekładalnymi na siebie, niepodlegającymi konfrontacji i niepodatnymi na intersubiektywną (empiryczną i analityczną) kontrolę schematami pojęciowymi. Nie ulega wątpliwości, że przy odrobinie dobrej woli, będącej warunkiem możliwości wszelkiej dyskusji naukowej i filozoficznej, możliwa jest konfrontacja nawet tak odległych koncepcji, jak współczesny naturalizm i transcendentalizm w filozofii umysłu.

Zebrane prace uporządkowano według następującego klucza problemowego: (1) ontologia świadomości (S. Judycki, M. Kowalska, R. Poczobut), (2) informacyjno-obliczeniowe modele umysłu i świadomości (M. Hetmański, M. Miłkowski), (3) ontologia treści i reprezentacji umysłowych (U. Żegleń, S. Kołodziejczyk), (4) umysł a obiekty abstrakcyjne i matematyczne (R. Piłat, P. Błaszczyk), (5) filozoficzne założenia neuronauk, ontologia osoby i teoria działania (J. Bremer, K. Paprzycka). Dzięki wysokiemu poziomowi prezentowanych tekstów Czytelnik otrzymuje nie tylko dobry przewodnik po ważniejszych obszarach problemowych OU, ale – w wielu wypadkach – także oryginalne wyniki będące rezultatem badań własnych poszczególnych autorów.

Robert Poczobut